

ЗАМОК У ЛЮБЕЧІ ЗА ПРАЦЯМИ Б. О. РИБАКОВА

Одним із символів Київської Русі стала модель Любецького замку, що була створена на основі досліджень Б. О. Рибаківа. За задумом автора, Любеч мав свідчити про високий рівень розвитку феодальних відносин, розвинуті господарчі та соціальні відносини, високий рівень архітектурної майстерності. Ці ідеї формуються низкою публікацій, які супроводжувалися відповідними графічними реконструкціями. Але порівняння наведених даних з наявними писемними джерелами, а також з результатами розкопок Любеча 2010–2012 рр., дозволяє стверджувати, що створена модель замку X–XI ст. не відповідає заявленому історичному періоду та представляє собою інтерпретацію замкових споруд XVI–XVII ст.

Ключові слова: Любеч, замок, Борис Рибаків, реконструкція.

Давній Любеч по праву став одним із символів Київської Русі, перша писемна згадка про місто припадає на 882 р., що робить його одним з найдавніших у Східній Європі. У 907 р. Любеч згаданий в одному ряду з Києвом, Черніговом, Переяславом, Полоцьком та Ростовом (Повість 2012, с. 19). У місті народився Малк Любечанин, батько Малуші – матері князя Володимира. Звідси родом був і засновник Києво-Печерського монастиря Антоній Печерський. Згадка про Любецький з'їзд 1097 р. міститься в усіх науково-популярних та академічних виданнях, шкільних та вузівських підручниках, а своєрідним візуальним символом цієї події стало зображення Любецького замку (рис. 1).

Вивчення Любеча розпочалося ще наприкінці XIX ст., але широко відомим місто стало завдяки дослідженням Б. О. Рибаківа, під керівництвом якого у 1957–1960 рр. у Любечі діяла археологічна експедиція. Незважаючи на величезний обсяг отриманих археологічних результатів, з-під пера вченого вийшло усього кілька статей з їх відображенням (Рибаків 1960, с. 27-34; 1964, с. 21-23; 1965, с. 33-38), також були створені й графічні реконструкції Любецького замку.

Перша публікація за результатами розкопок побачила світ у 1960 р., причому значна частина тексту була віддана історичному екскурсу. На думку автора, прізвище Малка «Любечанин», свідчило про його високе соціальне походження (Рибаків 1960, с. 27). Ще у 1958 р. Б. О. Рибаків висував версію про Любеч як про самодостатній князівський центр (Рибаків 1958, с. 857), хоча жодних літописних підтверджень цьому не маємо.

На площадці Замку автором було виділено п'ять основних типів споруд IX–XII ст.: 1) замкові укріплення; 2) в'їзд до замку; 3) будівлі; 4) кліті та погребі; 5) замкова вежа (Рибаків 1960, с. 29-31). На думку дослідника, замок загинув у 1147 р., коли його спалив смоленський князь Ростислав, а слідів монгольського розорення віднайдено не було. Зазначалося, що культурний шар другої половини XII–XIII ст. виокремити неможливо (Рибаків 1960, с. 28, 30). У статті формулюється твердження, що опісля 1147 р. серйозних укріплень в місті не будували: «Слідів відновлення укріплень безпосередньо після пожежі (1147 р.)... немає; збереглась лише канава від палісадів XVII ст.»¹ (Рибаків 1960, с. 31).

¹ Тут і далі переклад цитат з праць Б. О. Рибаківа мій – І. К.

Рис. 1. Сучасна репліка макета Любецького замку
(фото з експозиції Історико-археологічного музейного комплексу «Древній Любеч»)

Згаданий в публікації й литовсько-польський період існування міста, яке у XIV–XVI ст. було «крупним князівським замком» та центром повіту Київської землі (Рыбаков 1960, с. 28). Згадувався значний культурний шар XVII ст., в якому були віднайдені залишки палисадів та будинку з кахляними печами (Рыбаков 1960, с. 30). У якості висновків зазначалося, що дослідження Любецького замку мають сприяти формуванню уявлень про «один з перших феодальних замків давньої Русі» (Рыбаков 1960, с. 33).

Перша графічна реконструкція замку (рис. 2) наводиться у статті, що побачила світ у 1964 р. (Рыбаков 1964, с. 21–23). У подальшому до підручників потрапила її модернізована версія, в якій було менше деталей, більше башт та з'явився князівський палац (рис. 3–4).

Вперше було визначене й дослідницьке завдання – повністю вивчити феодальний замок раннього Середньовіччя. Також зазначалося, що Замкова гора в Любечі експедицією була досліджена повністю (Рыбаков 1964, с. 21; Рыбаков 1965, с. 36), хоча, як показали сучасні роботи в Любечі, це не відповідало дійсності.

У статті вперше докладно описані замкові укріплення та будівлі. Стіни замку представляли собою городні, до яких впритул тулилися житлові зруби з плоскими дерев'яними дахами. В'їзд до замку розпочинався з підйомного мосту із «жеравцем» та воротом. Головною спорудою замку став палацовий комплекс (довжиною 40 м, шириною 9,0–13 м). Триповерхова споруда мала на

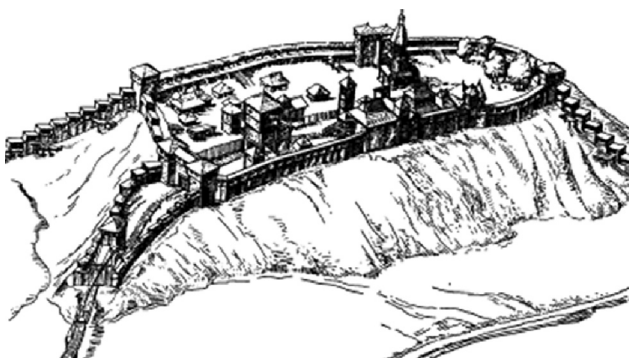

Рис. 2. Реконструкція замку 1964 р. (Рыбаков 1964, с. 22)

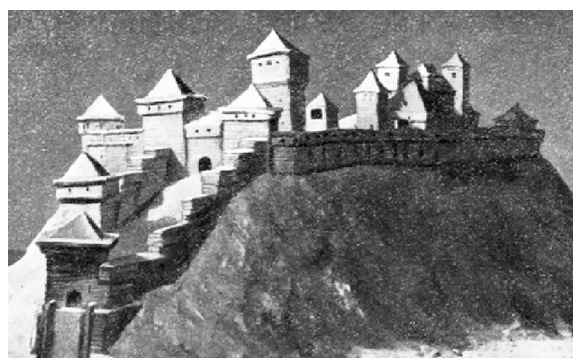

Рис. 3. Реконструкція замку 1966 р.
(История СССР 1966, с. 529)

Рис. 4. Реконструкція замку 70–80-і рр. XX ст. (История СССР 1983, с. 66)

другому поверсі зал, що, на думку автора, був прикрашений рогами та поливними керамічними дисками. Також на території замку була невелика церква: «баштоподібна дерев'яна церква, крита шатром з невеликою банею, що була покрита свинцевими пластинами» (Рыбаков 1964, с. 22).

Також у замку був розміщений донжон («могутня чотириповерхова башта з подвійними стінами»), у якому, на думку Б. О. Рыбакова, мешкав замковий управитель. Другий поверх башти також був прикрашений рогами та керамічними дисками, а підлога була зроблена з білої та червоної глини (Рыбаков 1964, с. 23).

Як і у попередній публікації, стверджується, що опісля 1147 р. Любеч повністю занепав. Основний культурний період існування замку припав на останню третину XI ст. – 1147 р. Шар XII–XIV ст. названий «незначним», а XVI–XVII ст. – «верхнім шаром з великою кількістю споруд». Зазначалося, що період XV–XVIII ст. представлений писемними матеріалами: «є про нього (Любеч) й більш пізні відомості XV–XVIII ст.» (Рыбаков 1964, с. 21). У висновках наводиться теза, що Любеч представляв собою «багатий» феодальний замок XI ст. (Рыбаков 1964, с. 23).

У 1965 р. результати досліджень були оприлюднені Б. О. Рыбаковим на I Міжнародному конгресі слов'янської археології у Варшаві. У тезах знову згадані усі основні структурні елементи замку: палац, донжон, оборонні укріплення та церква. Але поверховість деяких споруд встигла збільшитися, до чотириповерхових будівель були віднесені палацові башти, донжон та дерев'яна церква (Рыбаков 1965, с. 30, 36, 37). Вперше згадуються господарчі споруди – житні ями та ями для води. Наявні запаси, за підрахунками дослідника, могли забезпечити життя гарнізону у 250–300 чоловік протягом року (Рыбаков 1965, с. 37).

Як і раніше, основним періодом функціонування замку зазначалась остання третина XI ст. – 1147 р. (Рыбаков 1965, с. 36). У черговий раз наголошувалося, що повністю досліджений феодальний замок Любеча мав складну та продуману систему організації (Рыбаков 1965, с. 38).

У 1966 р. замок у Любечі вперше був названий кремлем: «він (замок) був як би кремлем, дитинцем усього міста» (История СССР 1966, с. 526). Більша частина цієї статті повторюється у розділі «Замок», надрукованій 1985 р. в тематичному томі серії «Археология СССР» (Рыбаков 1985, с. 94–96). Разом із зображенням замку тут був вперше опублікований план Замкової гори (рис. 5).

На відміну від попередніх публікацій, був докладно описаний палац, який зменшився до триповерхової будівлі, але набув на горі «три високі тереми». Парадним чи князівським залишився другий поверх, де, ймовірно, і збирався з'їзд князів 1097 р. Зменшилась і кількість оборонців замку – до 200–250 чоловік, які на замкових запасах могли витримати більш ніж річну облогу. Несподівано у статі проводилась паралель між Любечем і Московою: «таким же феодальним замком

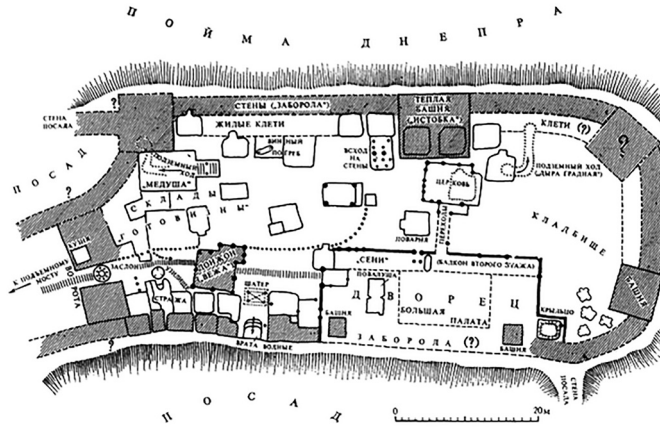

Рис. 5. План замку в Любечи 1985 р. (Рыбаков 1985, с. 96)

була, вірогідно, й Москва, до якої у тому ж 1147 р. князь Юрій Долгорукий запрошував на пирування свого союзника Святослава Ольговича» (Рыбаков 1985, с. 96).

За публікаціями Б. О. Рыбакова можна простежити, як із Любецького замку формують один із візуальних образів давньоруської державності. Цей образ добре поєднувався з темою Любецького з їзду 1097 р., на якому, з одного боку, було прийнято рішення про припинення міжусобиць, з іншого – була визнана вотчинна система. Ідеологічні концепти радянської доби наголошували на єдності земель та припиненні міжусобної боротьби, тоді як факт феодалізації визначався другорядним. Любецький замок також стає символом феодалізму Давньої Русі, візуальним підтвердженням так званої «замкової теорії», за якою міста Русі не поступалися феодальним містам середньовічної Західної Європи (Даркевич 1994, с. 46).

Що ж насправді знайшов академік Б. О. Рыбаков? Першим на невідповідності хронологічної атрибуції замку звернув увагу історик архітектури В. В. Вечерський. Наприклад, у реконструкції Любецького замку наявні багатопверхові башти, хоча у синхронному Путивлі не було виявлено жодної (до речі, їх майже не було і у реконструкції замку в Любечі 1964 р. – І. К.). Не характерними для регіону були шатрові церкви. А за «Інвентарем Любеча 1606 р.» можна простежити значну

Рис. 6. Фрагмент малюнка 1651 р. А. ван Вестерфельда, на якому зображений замок у Любечі (Кондратьев 2015, с. 44-56)

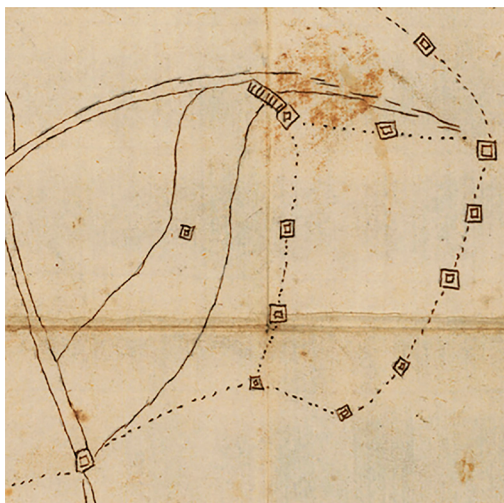

Рис. 7. Фрагмент плану Любеча 1651 р., на якому зображені укріплення на Замковій горі (Мицик 2013, с. 4)

подібність замків XII та XVII ст. На думку В. В. Вечерського, Б. О. Рибаків видав за давньоруський замок фортецю, реконструйовану наприкінці XVII ст. (Вечерський 1992, с. 8; 1996, с. 38-40). Сучасні дослідники також звертають увагу на невідповідність зібраного речового матеріалу, запропонованому Б. О. Рибаківим датуванню замку (Даркевич 1994, с. 48).

Сучасна історична наука накопичила достатній комплекс знань з історії фортифікації замку в Любечі. З 2009 р. продовжилися й археологічні дослідження, в місті працювала експедиція під керівництвом О. М. Веремейчик (Веремейчик 2014, с. 208-216). У 2010–2012 рр. була досліджена північна частина Замкової гори, яка не була вивчена експедицією Б. О. Рибаків (Веремейчик 2012, с. 380). Виявилось, що в Любечі ніколи не припинялася життєдіяльність. Поява міста відноситься до кінця IX – першої чверті X ст. (Веремейчик 2020, с. 116), а розквіт припадає на XII–XIII ст., саме до цього періоду належить основний культурний шар на Замковій горі (Веремейчик 2010, с. 60-61). Усі досліджені на Замковій горі будівлі XII – першої половини XIII ст. загинули в результаті пожежі середини XIII ст. (Веремейчик 2010, с. 60-61; 2012, с. 380). Але життя в місті не зникло, про що свідчить керамічний матеріал XIII–XIV ст. (Капустін 2012, с. 12-17).

Загалом вдалося виокремити три періоди фортифікаційного будівництва: перший припав на XII–XIII ст., другий – на XVI – початок XVII ст., третій – на другу половину XVII – початок XVIII ст. (Веремейчик 2011, с. 485).

У середині XIV ст. регіон увійшов до складу Великого князівства Литовського. Очевидно, що саме тоді в Любечі були відновлені якісь оборонні споруди, для чого використовувалися більш давні земляні конструкції (Сытый 2010, с. 354). У 1471 р. Любеч став центром волості Київського воєводства. Після завоювання на початку XVI ст. Чернігово-Сіверщини Московською державою, Любеч залишився прикордонним форпостом Великого князівства Литовського, тоді як Чернігів до початку XVII ст. залишався у складі Московської держави. На 1536 р. припадає перша згадка про фортецю в Любечі, коли воєвода Іван Горенський вийшов із Стародуба до Любеча, де «острог взяли и посад пожгли» (Кром 2008, с. 76). Оборону Любецького замку організували у 1562 р., коли армія Московського царства почала військові дії (Литовская метрика 1996, с. 93-94). У 1566–1567 рр. Любеч був розорений московитами (Мальченко 2001, с. 193).

За Люблінською унією 1569 р. Київське воєводство увійшло до складу Речі Посполитої. У 1606 р. королівські ревізори докладно описали Любецький замок. Замова гора була довжиною «на постріл з лука». З дитинцем вона поєднувалась ланцюговим мостом («взводом з двома цепами»). При вході до замку стояла двоповерхова брама, замкова стіна була двоярусною («дві городні, одна нижче, а інша вище, на них бланкування») (тобто стіни мали надбудову із дахом для ведення стрільби). Біля стін розміщувалися комори. В замку знаходилася ще одна двоповерхова башта, під нею було ще п'ять міських комор. Саме цю башту та замкові стіни і зафіксувала експедиція Б. О. Рибаківа у 1959 р. (Пилипенко 2018, с. 36).

Під час війни з Московською державою 1609–1611 рр. за Чернігово-Сіверщину, Любеч став опорною базою коронної армії, саме сюди збиралися відвезти трофейні дзвони з Єлецького монастиря у Чернігові (Кулаковський 2006, с. 249). У 1612–1613 рр. Любецький замок постраждав від нападу московського війська: «від Москви попалений» (Volumina Legum 1859, с. 92). У 1616 р. Любеч був оточений новим острогом (Мальченко 2001, с. 194). У квітні 1617 р. московська армія не змогла взяти місто, але випалила округу Любеча (Памятники 1995, с. 42-43). Сам замок не постраждав, відомо, що у ньому утримували московських полонених (Папков 2004, с. 123).

У середині XVII ст. місто стає центром козацької сотні, але у 1651 р. Любеч був захоплений литовською армією на чолі з польним гетьманом Янушем Радзивіллою. У його оточенні був голландський художник Абрахам ван Вестерфельд, який зобразив замок у Любечі. Через неправильний підпис, замок довгий час помилково називали Лоевським, лише у 2015 р. була виявлена невірна атрибуція джерела (Кондратьєв 2015, с. 45).

На фрагменті малюнка Вестерфельда (рис. 6) зліва можна побачити в'їзд до замку – підйомний міст та прохід-галерею, побачити їх можна і на синхронному плані міста 1651 р. (рис. 7). Як бачимо, галерея завершувалась двоповерховою брамою. Справа на малюнку Вестерфельда знаходиться велика споруда, яка була резиденцією замкових старост (Ситий 2012, с. 18-19).

Десь до літа 1653 р. замок та дитинець у Любечі були спалені козаками (Мицик 2023, с. 62), ймовірно, саме це і примусило армію Великого князівства Литовського покинути місто. У 1654 р. Любеч названий «пустим» (Воссоединение 1954, с. 517). Якись укріплення на Замковій горі існували за часів гетьманування І. Мазепи (Ситий 1995, с. 40, 50). Можливо, що у 1737 р. фортецю відремонтували: «город Любеч совсем подчинен и полисадами округ оставлен» (Мицик 2018, с. 114).

Отже, порівняння інтерпретацій Б. О. Рибаківа із наявним джерельним матеріалом дозволяє стверджувати, що реконструкція Любецького замку X–XI ст. не відповідає заявленому історичному періоду, а представляє собою трактовку споруд XVI–XVII ст. У цей час Любеч був потужною прикордонною фортецею Великого князівства Литовського, а згодом і Речі Посполитої, та стояв на шляху просування подальшої московської експансії. Виконував прикордонні функції Любеч і за часів Гетьманщини, але вже в якості козацької фортеці на кордоні із Великим князівством Литовським.

Джерела та література

- Веремейчик, Е. М. 2014. Итоги и перспективы археологического изучения Любеча. *Міста Давньої Русі*: 36. наук. пр. пам'яті А. В. Кузи. Київ: Стародавній світ, с. 208-216.
- Веремейчик, О. М. 2020. Історична топографія Любеча X–XI ст. *Археологія і давня історія України*, 2 (35), с. 105-120.
- Веремейчик, О. М., Бондар, О. М. 2011. Дослідження Замкової Гори біля смт Любеч Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. *Археологічні дослідження в Україні 2010*. Київ: ІА НАН України, с. 60-61.
- Веремейчик, О. М. 2013. Дослідження Замкової гори в смт Любеч. *Археологічні дослідження в Україні 2012*. Київ: ІА НАН України, с. 380-381.

- Веремейчик, О. М., Бондар, О. М., Терещенко, О. В. 2012. Дослідження Замкової Гори у смт Любеч Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. *Археологічні дослідження в Україні 2011*. Київ: ІА НАН України, с. 485-486.
- Вечерський, В. 1996. Любецькі укріплення XI–XVIII ст. (смт Любеч Ріпкинського р-ну Чернігівської обл.). *Пам'ятки України: історія та культура*, 3–4, с. 38-40.
- Вечерський, В. 1992. Що знайшов академік Рыбаков... *Старожитності*, 8 (24), с. 8.
- Воссоединение Украины с Россией: документы и материалы в 3-х т.* 1954. Москва: Изд-во АН СССР, 3, 646 с.
- Даркевич, В. П. 1994. Происхождение и развитие городов древней Руси (X–XIII вв.). *Вопросы истории*, 10, с. 43-60.
- История СССР с древнейших времен до конца XVIII в.* 2-е изд, перераб. и доп. [ред.: Б. А. Рыбаков]. 1983. Москва: Высшая школа, 415 с.
- История СССР с древнейших времен до наших дней: в 2-сериях, в 12 т.* [ред. С. А. Плетнева, Б. А. Рыбаков]. 1966. Москва: Наука, 1, 1, 719 с.
- Капустін, К. 2012. Археологічні пам'ятки Дніпровського Лівобережжя середини XIII–XV ст. (за матеріалами розвідок 40-х – 70-х рр. XX ст.). *Сіверянський літопис*, 3–4, с. 12-17.
- Кондратьев, И., Бондар, О., Волков, М. 2015. Невідомий малюнок Любеча 1651 р. *Сіверянський літопис*, 4, с. 44-56.
- Кром, М. М. 2008. *Стародубская война (1534–1537). Из истории русско-литовских отношений*. Москва: «Рубежи XXI».
- Кулаковский, П. 2006. *Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618–1648*. Київ: «Темпора».
- Литовская метрика (1553–1567)*. 1996. Книга 564. Книга публичных дел 7. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Мальченко, О. Є. 2001. *Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводства XV – середина XVII століть*. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.
- Мицик, Ю., Тарасенко, І. 2018. З нових документів до історії Сіверщини (XVII–XVIII ст.) (частина 12). *Сіверянський літопис*, 5, с. 86-117.
- Мицик, Ю., Тарасенко, І. 2023. Сіверщина часів Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. У світлі кореспонденції князя Януша Радзівілла (частина 2). *Сіверянський літопис*, 5, с. 52-65.
- Мицик, Ю., Березенко, Б. 2013. Унікальний портрет полковника Мартина Небаби. *Сіверянський літопис*, 4–6, с. 3-4.
- Памятники истории Восточной Европы. Источники XV–XVII вв.* 1995. Москва; Варшава: «Археографический центр», 1.
- Папков, А. И. 2004. *Порубежье Российского царства и украинских земель Речи Посполитой (конец XVI – первая половина XVII века)*. Белгород: «Константа».
- Пилипенко, В., Бондар, О. 2018. Опис Любеча 1606 р. *Сіверянський літопис*, 5, с. 34-40.
- Повесть временных лет* [пер. с древнерус.: Д. С. Лихачева, О. В. Творогова]. 2012. Санкт-Петербург: Вита Нова.
- Рыбаков, Б. А. 1965. Любеч и Витичев – ворота «Внутренней Руси». *Тезисы докладов советской делегации на I Международном конгрессе славянской археологии*. Москва: Наука, с. 33-38.
- Рыбаков, Б. А. 1958. Предпосылки образования Древнерусского государства. В: Рыбаков, Б. А. (ред). *Очерки истории СССР. Кризис рабовладельческой системы и зарождение феодализма на территории СССР. III–IX вв.* Москва: Изд-во АН СССР, с. 831-879.
- Рыбаков, Б. А. 1985. Замок. В: Рыбаков, Б. А. (ред). *Археология СССР. Древняя Русь. Город, замок, село*. Москва: Наука, 6 (20), с. 94-96.
- Рыбаков, Б. А. 1964. Любеч – феодальный двор Мономаха и Ольговичей. *КСИА*, 99, Москва: Наука, с. 21-23.
- Рыбаков, Б. А. 1960. Раскопки в Любече в 1957 году. *Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры*. Москва: Изд-во АН СССР, 79, с. 27-34.
- Ситий, І. 1995. Любеч та його округа у 1726 р. *Сіверянський літопис*, 4, с. 39-45.
- Ситий, Ю., Кондратьев, І. 2012. Етапи існування Любецького замку в XIV–XVII ст. (за матеріалами археологічних досліджень Рыбакова Б. О.). *Сіверянський літопис*, 5-6, с. 12-14.
- Сытый, Ю. Н. 2010. Материальная культура Любечского замка времен Великого княжества Литовского. *Русское наследие в странах Восточной и Центральной Европы: Мат. межгос. науч. конф.*, [г. Брянск], 5–8 июля 2010 года. Брянск: РИО БГУ, с. 350-356.
- Volumina Legum. 1859. *Peredruk praw staraniem XX. Pyarow w Warszawie, od roky 1732 do roky 1782 wydaneqo*. Petersburg: nakladem i drukiem Jozatata Onruzki, III.

Відомості про авторів

Бондар Олександр Миколайович, кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу туризму та промоції міста Чернігівського управління культури і туризму Чернігівської міської ради.

Возний Ігор Петрович, доктор історичних наук, професор кафедри історії та культурології Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.

Гейда Ольга Сергіївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін Пенітенціарної академії України.

Готун Ігор Анатолійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України, керівник Північної постійнодіючої експедиції Інституту археології НАН України.

Гребень Петро Миколайович, завідувач «Наукової бібліотеки» Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського.

Жаров Геннадій Вікторович, науковий співробітник Державного підприємства НДЦ «Старожитності Полісся» Охоронної археологічної служби України Інституту археології НАН України.

Ігнатенко Ігор Михайлович, науковий співробітник Державного підприємства НДЦ «Старожитності Полісся» Охоронної археологічної служби України Інституту археології НАН України.

Казимір Олександр Миколайович, молодший науковий співробітник Інституту археології НАН України.

Калядзінські Леонід Володимирович, кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Центру досліджень білоруської культури, мови і літератури НАН Білорусі.

Кондратьєв Ігор Вікторович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Ласєвський Сергій Лазаревич, заступник директора з розвитку Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського.

Місечко Тамара Іванівна, зберігач фондів Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця».

Панишко Сергій Дмитрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Пуцко Василь Григорович, мистецтвознавець, пенсіонер.

Реброва Наталія Борисівна, кандидат історичних наук, Генеральний директор Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця».

Саєнко Наталія Анатоліївна, кандидат історичних наук, вчений секретар Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця».

Ситий Юрій Миколайович, науковий співробітник Музею археології Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця».

Скороход В'ячеслав Миколайович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України.

Солдатова Карина Олександрівна, завідувач Музею археології Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця».

Сорокін Сергій Олексійович, співробітник ДНЦ «Охоронна археологічна служба України» НАН України.

Яновскі Анджей, доцент Центру середньовічної археології Балтійських країн Інституту археології та етнології Польської академії наук у м. Щецин (Польща).

Яновська Людмила Василівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Скорочення

АВК	– Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею
АДІУ	– Археологія і давня історія України
АДУ	– Археологічні дослідження в Україні
БГУ	– Белорусский государственный университет
ВИКССТ	– Вопросы истории и культуры северных стран и территорий
ВНГУ	– Вестник Новгородского государственного университета
ВПГУ	– Вестник Полоцкого государственного университета
ИИМК РАН	– Институт истории материальной культуры Российской академии наук
КСИА	– Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии
МГУ	– Московский государственный университет
МГУ им. А. А. Кулешова	– Могилевский государственный университет им. А. А. Кулешова
МДАПВ	– Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині
МИА	– Материалы и исследования по археологии СССР
НА ІА НАНУ	– Науковий архів Інституту археології НАН України
НВ НМІУ	– Науковий вісник Національного музею історії України
НЗІМК	– Наукові записки Інституту історії матеріальної культури
Пох.	– поховання
ПСРЛ	– Полное собрание русских летописей
РАЕ	– Российский археологический ежегодник
Спор.	– споруда
ЦНА НАН	– Цэнтральны навуковы архіў НАН Беларусі

Наукове видання

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Матеріали Восьмих Самоквасівських читань,
присвячених 60-річчю Юрія Миколайовича Ситого

Редакційна колегія:

В. М. Скороход (голова редколегії),
Л. Г. Кияшко, О. П. Моця, О. М. Шумей, Л. В. Ясновська
Н. А. Саєнко (відповідальний секретар)

На першій сторінці обкладинки розміщено світлину Цитаделі Чернігова,
на останній – світлину Катерининської церкви в Чернігові

Відповідальний редактор: Ситий Ю. М.

Технічний редактор: Жигола В. С.

Комп'ютерний набір: Морозова Г. Г.

Комп'ютерна верстка: Жигола В. С.

Обкладинка: Жигола В. С.

Набір комп'ютерний

Підписано до друку 11.11.2024 р.

Формат 84×100/16 Папір офсетний № 1. Друк цифровий.

Умовн. друк. арк. 15,95. Облік.-вид. арк. 16,1.

Тираж 75 прим.

Видавництво

ПАТ «Поліграфічно-видавничий комплекс «Десна»

14000, м. Чернігів, проспект Перемоги, 62

<https://desna-print.cn.ua/> e-mail: prepress.desna@gmail.com

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єкта видавничої справи.

Серія ДК №4292 від 02.04.2012р.